

YAZILI BASINDA MEYDANA GELEN GELİŞMELERİN TOPLUMA ETKİSİ -SOSYOLOJİK BİR ANALİZ-

Bekir KOCADAŞ*

Öz

Basının temelinde yazı vardır. Yazının bulunması ve belirli bir zümre tarafından kullanılması yeterli olmamıştır. Toplumun büyük kesimi tarafından kullanılması, yazının icadından yüzlerce yıl sonrasına rastlar. Toplumun çoğunluğu tarafından kullanılması için ise matbaanın ve kâğıdın icad edilmesi gerekmiştir. Bunlarda yetmemiştir, kitapların basılması ve gazetelerin kitlelere ucuza ve tabi ki ulaştırılması sorunlarının da giderilmesi gerekmiştir. Basının gelişmesinde, yazının bulunması, matbaanın ve kâğıdın bulunup yaygınlaşması çok önemli dönüm noktalarıdır.

Anahtar Kelimeler: Matbaa, Basımevleri, Yazılı basın, Gazeteler, Yazılı basının sosyolojik analizi

DEVELOPMENTS OF PRINT MEDIA WHICH EFFECTS TO THE SOCIETY -A SOCIOLOGICAL ANALYSIS-

Abstract

Writing is the basis of the press. The invention and usage of writing by a particular clan has not been enough. The usage of writing by the greater public took place hundreds of years after the invention of writing. To enable writing to be used by the majority of society the printing press and paper had to be invented. These were not enough so the books printed and newspapers delivered to the masses. In the development of the press, the invention and proliferation of writing and paper are the turning points.

Keywords: Printing press, Printing houses, Printed press, Newspapers, Sociological analysis of printed press

* Yrd. Doç. Dr., Adıyaman Üniversitesi Fen-Edebiyat Fak. Sosyoloji Bölümü, bkocadas@gmail.com

Giriş

Yazı, düşünce, duygu ve istekleri, başkalarına iletmek için kullanılan işaretler istemidir. Kültürün temelinde yazı vardır. Çağımızdan sekizbin yıl kadar önce eski Mısır’da resim yazısının ilk örneklerine rastlanılmaktadır. Mısır yazısı hiyeroglif, resim-yazı bir yazıydı. Yazılması, okunması zordu. Resimler, örneğe benzerdi, giderek bu durum da aşılmış ve örneği hatırlatan birer şekil olmaya başlamıştır. Bu, yazıya doğru atılmış büyük bir adım olmuştur. Mısır’ın çağdaşı olan Sümerler de heceleri belirten işaretlerden yararlanarak resim-yazıdan, şekil yazıya geçmişlerdir. Daha sonraki dönemlerin yazıları, Sümerlerin çivi yazının karışımından oluşmuştur. Diğer taraftan Finikeliler, Önasya’da kullanılan çeşitli yazıları bir araya getirerek alfabeyi buldular. Bu alfabe Etrüskler aracılığıyla İtalya’ya geçti ve Romalılar elinde batı dünyasının günümüzde kullandığı alfabe meydana gelmiştir.¹

Basın için önemli olan diğer bir araçta kâğıttır. Bu sebeple insanlık, çok eski dönemlerden beri üzerinde yazı yazacak malzeme arayışı içinde olmuştur. Kâğıdın en ilkel şekli, eski Mısırlıların M.Ö.2000 yıllarından itibaren kullandıkları kamış türü bitkiden ürettikleri papirüstür. Papirüs kâğıdından sonra insanlık, Bergama’da parşömeni tanımıştır. Parşömen, hayvan derilerinin terbiye edilmesi, parlatılması ve mürekkep kabul edecek hale getirilmesiyle elde edilen bir yazı malzemesidir. Bu günkü anlamda ise kâğıt ilk kez M.Ö. 200 yıllarında Çin’de kullanılmıştır. Keten ve pamuk paçavralar ıslatılıp önce hamur haline getiriliyor, özel bir dibekte iyice dövüldükten sonra keçeler halinde yayılıp kurutularak bir tür kâğıt elde ediliyordu. Kâğıdın diğer ülkeler tarafından tanınıp yayılması, altıncı yüzyıla rastlar. Türkler ve Araplar kâğıdın Avrupa’ya yayılmasında önemli rol oynamışlardır.² M.S. 450’den sonra Asya’da “blok basım” kullanılmaya başlandı. 868’de en eski blok basımlı kitap “Diamond Sutra”dır. Kâtipler ustalıklarını artırmaya başladılar. 8. yüzyılda Bağdat’ta ve 9. yüzyılda Mısırda İslam rejimi kâğıt üretimini yaygınlaştırdı. Onuncu yüzyılda kâğıt üretimi hızla yayılmaya başladı. Avrupa’da ise, kilisenin egemenliğindeki orta çağlara ulaşıldığında, yazı ve bilim tümüyle kilisenin tekelinde ve kontrol undaydı.³ Bu gelişmelerden sonra 14.yüzyılda Avrupa’da kâğıt yapım evleri kurulmaya başlanmıştır. Diğer önemli bir gelişmeye

¹ TAŞAN, Orhan: “Türk Basın Tarihi”, 1987-1988 Ders Notları, İstanbul Üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulu, s.40

² TAŞAN, Orhan: A.g.m., s.42

³ ERDOĞAN, İrfan: “İlk Çağlardaki Egemen İletişim Biçimleri Üzerine Bir Değerlendirme”, (<http://media.ankara.edu.tr/~erdogan/ancient.html>, Update: 07.06.2002)

de Alman Fredrich Keller 1845'te odundan kâğıt üretecek ilk fabrikayı kurarak imzasını atmıştır.

Matbaa ve Basımevleri Dönemi

Genellikle basın kavramını gazete, dergi ve benzeri gibi geniş kullanıma açık bulunan süreli yayınları anlatmak için kullanıyoruz. Özellikle gazetelerin geçmişi, yazının ortaya çıktığı dönemlere kadar uzatılabilirse de, modern anlamda basın yaşamdaki yerini ancak basımevlerinin gelişmesinden sonra bulmuştur. Basımevi ise, hem en geniş anlamıyla sivil topluma doğru açılan gelişmelerin, hem de yeni ekonomik ve teknolojik sıçramaların bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır.⁴

1450'lerde Avrupa'da, sosyal yapının değişimi, ekonomik gereksinimin artması ve bunların belli bir teknolojiyle birleşmesi sonucu basımevi belirmiş ve çok kısa sürede kıtanın bütün kentlerine yayılmıştır. Önce haber yaprakları, 1605'de ilk süreli yayın, 1660'da ilk günlük gazete çıkmıştır. Gelişim öylesine hızlı ve köklü oldu ki, ünlü Fransız yazarı Rabelois 1530 da şöyle diyordu: "Artık okumayan kalmadı. Hırsızlar, cellâtlar, meyhaneciler, seyisler ve halkın aşağı tabakası bile eskinin doktor ve âlimlerinden daha bilgili. Kadınlar ve çocuklar bile okuyor."⁵ Bu aşamaya gelmeden önce yazının geliştirilmesi gerekiyordu. Uzun bir zaman diliminde yazı daha kullanışlı hale getirilmiştir. Böylece, yazının en büyük yararı, bilginin, gelecek kuşaklara aktarılmasını sağlamak olmuştur. Haberleşme açısından da unutulması, anlam değiştirmesi mümkün sözlü iletişimi daha güvenilir hale dönüştürmüştür. Fakat bu kullanım biçimiyle yazının bulunup yaygınlaşması hiç de çabuk olmamıştır. M.Ö.3000 yılından önce bu konuda gelişmeler olduğu da bilinmektedir. Kayıtların tutulması amacıyla Hint yazısı ve Çin'de geliştirilen yazının öğrenimi, yıllarca süren deneyimi gerektiriyordu. Yazı ustaları bu yüzden toplumda ayrıcalıklı bir statü kazanmışlardır.⁶

⁴ GEVGİLİ, Ali: "Türkiye Basını", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt:1, İletişim Yay., İst.,1983, s.202

⁵ KOLOĞLU, Orhan: Türkiye'de Basın, İletişim Yay., 2. Baskı, İst., 1994, s. 7

⁶ ALEMDAR, Korkmaz: "Türkiye'de Çağdaş Haberleşmenin Tarihsel Kökenleri", A.İ.T.I.A, Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksekokulu Basımevi, Ank., 1981, s. 16

Diğer taraftan, bugünkü anlamıyla oynar maden harflerle dizginin yapılması ve baskı makinesinin icadı onuru da, 1400’de basım sanatının merkezi olarak kabul edilen Almanya’nın Mainz kentinde doğan ve 1440’ta modern basımın temelini atmış olan Alman Johann Gutenberg’e aittir. İlk kitap 1444’te basılmış, 1455’te ise “Gutenberg Kutsal Kitabı”, “Kırk İki Satırlı Kutsal Kitap” ya da “Mazarin Kutsal Kitabı” diye üç değişik adla anılan, İncil’in ilk matbaa basımı gerçekleştirilmiştir. Basımevi 1500’lerde Avrupa’nın her yanına yayılmış, böylece bol kitap kavramı gelişmiş, 1600’den itibaren de süreli (haftalık-aylık) yayınlar belirmiştir.⁷

Ayrıca, 18. yüzyılda dizgi makineleri hızla basın hayatında kullanılmaya başlanmıştır. İlk defa 1828 yılında İngiltere’de harf dökümü makine ile yapılmaya başlanmıştır. Bu gelişme basımda dizgiyi geliştirmiştir. Önceleri satırlar elle dizilirdi. Daha sonra dizgi makinelerinin bulunuşla yazı dizmedeki hız arttı. İlk dizgi makinesi 1822’de, William Church tarafından yapıldı. Bu makine 1869’da Brüksel’de Karl Kastenbein tarafından geliştirildi. Önce kullanıma giren Monotip’ler, daha sonra Linotip’ler baskı sanatında hızı şaşılacak surette arttırdı. Dizgi makinelerinin yanı sıra baskı makinelerinde de büyük gelişmeler olmuştur. Önceleri tahta presler yerini Lord Stanhope’un bulduğu demir preslere bıraktı. Daha sonra 1800’lü yılların başında Alman Friedrich Koenig, demir çubuklar kullanarak ilk baskı makinesini yapmayı başarmıştır. Koenig’in makinesi el ile çevriliyor, kağıt koyma ve alma el ile yapılıyor, bunun dışında boya sürme, kağıdın basımı ve kalıplarla karşılaşması kendiliğinden oluyordu. Koenig, 1811’de İngiltere’de bu makinesine buhar enerjisini uyguladı. Basın dünyasında bu büyük heyecanlı buluşa The Times gazetesi ilgisiz kalmadı. İlk makineyi The Times sipariş etmiştir. Elle çalışan makine ile saatte 250 adet basan The Times, bu yeni makine ile baskısını saatte 1100’e çıkardı. Bu baskı türü sürekli geliştirildi. 1846 yılında Amerikalı Robert Hoe, modern rotatifin temelini atmıştır. Böylece rulo halinde kağıt imal etme, kağıdın iki yüzeyine aynı anda basma, kağıdı makinenin içinde kesme-katlama yöntemleri gelişti. 1868’de John Walter’in son şeklini vermesiyle aynı anda 15 bobin takılan rotatiflerle saatte 30 bins baskı yapılmaya başlandı.⁸

⁷ GİRĞİN, Atilla: Türk Basın Tarihinde Yerel Gazetecilik, İnkılap Kitabevi, İst., 2001, s.1

⁸ TAŞAN, Orhan: A.g.m.

Bütün bu gelişmeler hiç şüphesiz ki çok önemlidir. Çünkü basılı bilginin devinimiyle birlikte, bin yıldır uyuyan tekerlek ve yol yeniden önem kazanmıştır. İngiltere’de basının koyduğu baskıyla, 18. yüzyılda sert yüzeyle yeni yollar yapılmıştır. Basının ya da “mekanize yazı”, insan işlevlerinin, Romalılar döneminde bile düşünülemez uzantısını ve ayrılaşmasını sağlamıştır. Hız, daima vücut işlevlerini ayırma, uzatma ve büyütme görevi yapmıştır. Daha sonraları, tekerleğin özel biçimi olan tren yolu her şeyi daha da hızlandırmıştır.⁹ Diğer taraftan belirtmek fayda var ki, yazılı sözün yollarla ilişkisi telgrafın icadından sonra önemini kaybetmeye başlamıştır. Fakat gazetelerin aynı şehirde dağıtılması ve daha önemlisi de ülke içinde dağıtılması noktasında her zaman önemini korumuştur. Günümüzde, gazetelerin ülke içinde dağıtılması zamanla yarışa dönüşmüştür. Yollar (kara, deniz, hava yolu) önemini hiç yitirmemiştir.

Böylece, yazılı kültürün egemen olduğu bir toplumsal yapıda, iletişim kurma yöntemleri de önemli ölçüde değişmiştir. İletişimin yazılı metin üzerinden kurulması sürecinin, gerek yazar ve gerekse okur tarafından katılımcı bir edimi gereksindiği bilinmektedir. Bir başka deyişle, yazılı metinde semantik yollarla kodlanan mesajın anlamlandırılmasında yazar tek ve belirleyici otorite durumunda değildir. Metin açıklamasında yazar kadar okurda bireysel tecrübelerine ve referans çevresine başvurmak durumundadır. Ayrıca, yazılı metnin üretim aşamasında gereksindiği düşünme süreçlerini, aralarında bütünüyle bir koşutluk ilişkisi aranmaksızın, okurun söz konusu mesajları algılamasında da kullanması gereken bir etkinliktir. Bunun yanı sıra, yazar tarafından metne yansıtılan entelektüel birikim, ancak okurunda benzer bir bilgi donanımına sahip olması durumunda anlam taşıyacaktır.¹⁰ Bu son nitelik, yazılı basının etkinlik alanını daraltan önemli özelliklerden birini oluşturmaktadır.

Postman’a göre, yazılı sözü benimsemek, yalanları, kafa karıştırıcı sözleri ve aşırı genellemeleri açığa çıkarmak, mantık ve sağduyu istismarlarını saptamak, ayrıca, fikirlere ağırlık vermek, savları birbirleriyle karşılaştırmak, bir genellemeyi diğeriyle ilişkilendirmek demektir. Yazılı sözü benimsemek önemli ölçüde sınıflandırma, sonuç çıkarma ve akıl yürütme yetisini gerektiren bir düşünce çizgisi takip etmek demektir. Bunu başarmak için sözcüklerle araya belirli bir mesafe koymak gerekir ve bu da aslında tek başına duran, gayri

⁹ ŞENYAPILI, Önder: Toplum ve İletişim, Turan Kitabevi, Ank., 1981, s.102

¹⁰ ERGÜL, Hakan: Televizyonda Haberin Magazinleşmesi, İletişim Yay., İst., 2000, s. 25

şahsi nitelikli metnin özendirdiği bir durumdur. Bu yüzden iyi bir okur, yerinde bir cümleden sevinç duymaz, hatta esinlendirici bir paragrafı bile alkışlamaya kalkmaz. Analitik düşünce buna izin vermeyecek kadar yoğun ve mesafelidir.¹¹

Gazetelerin Ortaya Çıkması ve Toplumda Yaygınlaşması

Yazılı basının en etkili aracı olarak ön plana gazeteler çıkmaktadır. İlk gazete, Fransa’da, asıl mesleği doktorluk olan Theophraste Renaudot tarafından “La Gazette” adıyla yayımlanmıştır. Düzenli bir biçimde haftada bir yayımlanan La Gazette, önceleri 4 sayfa, daha sonra 8 sayfa olarak çıkmıştır. Cumartesi günleri yayımlanan gazetenin ilk 5 sayısına, sıra numarası yerine A’dan E’ye kadar harfler konulmuştur. Bu gazetenin 6. sayısı, 4 Temmuz 1631’de yayımlanmıştır. Gazetenin ilk bölümünde dış, ikinci bölümünde ise iç haberler yer almıştır. Renaudot gazetesini yayımlarken, gerçeğin aranmasında kimseye baş eğmemeyi, temel ilke olarak benimsediğini duyurmuştur.¹² Oysa Ortaçağda düzenli haber yayan ve gazete özelliklerine sahip bir yayın Çin’de “King Pao” adıyla yayınlanmıştır.

Böylece, yazının etkinliğini artıran en önemli olgulardan birini de gazetelerin yaygınlaşması oluşturmuştur. Gazete ve gazeteciliğin doğuşunda insanoğlunun haber alma gereksinimi ve isteği en büyük etken olmuştur. Bu nedenle basın, çağdaş demokrasilerde, kamuoyunu taşıyarak yasama, yargı ve yürütmenin yanında dördüncü bir güç olarak kabul edilir.¹³ Sir Bulwer Lytton İngiliz Parlamentosunda gazete hakkında şöyle demişti:¹⁴ “Eğer gelecek nesillere 19. yüzyıl İngiliz medeniyetinin bir numunesini bırakmak icap ederse, ne doklarımızı, ne şimendiferlerimizi, ne büyük binalarımızı, ne muhteşem parlamentomuzu bırakmalıyız. Hayır, bu medeniyetin delili olarak Times Gazetesi’nin bir nüshasını bırakmak yeter.”

Geleneksel basının en önemli aracı olan “yazılı basın” (özellikle gazeteler) totaliter rejimlerde düzenin sözcüsü durumundayken, batılı çağdaş demokratik toplumlarda kamuoyunu bilgilendiren, yön veren, kendi ülkesinde olduğu kadar diğer ülkelerdeki, siyasal,

¹¹ POSTMAN, Neil: Televizyon: Öldüren Eğlence, Çev: Osman Altunhay, Ayrıntı Yay., İst., 1994, s. 62

¹² GİRĞİN, Atilla: A.g.e., s.1

¹³ GEZGİN, Suat: “Basın ve Özgürlük”, Yeni Türkiye Medya Özel Sayısı, sayı.11, Eylül-Ekim, 1996, s. 377

¹⁴ ALKAN, Ahmet Turan: “Takvim-i Vekayi ile Tencere-Tava Promosyonu, Geleneği Arasında Okuyucusuz Gazeteler ve Gazetesiz Okuyucular Ülkesi: Türkiye”, Yeni Türkiye, Medya Özel Sayısı, sayı:11, Eylül-Ekim, 1996, s.390

ekonomik, sosyal ve kültürel durumlar açısından halkı aydınlatan, ona, ülkesindeki bu konulara ilişkin sorunlarla karşılaştırma olanağı veren bir kitle iletişim aracıdır.¹⁵

Basının, her geçen gün bireysel ve toplumsal yaşamda, terminolojide yer alan tanımlamalarından biraz daha farklı ve kapsamlı biçimde rol oynadığı görülmektedir. Üslendiği toplumsal rol ile basın, özellikle eğitimi, kültürü, ekonomisi ve demokrasi deneyimi az gelişmiş toplumları ya da grupları, bir anda çılgınca bir maceraya, şiddete, coşkuya ya da hüsrana sokabilecek düzeyde bir güce ulaşmıştır. Bu durum, tüm demokratik anlayışların dışında tehlikeli bir gücün sahibi olması anlamına gelmektedir.¹⁶ Geçmişte Hitler, Mussolini vb. gibi diktatörler tarafından rejimlerini desteklemek ve güçlendirmek için, yazılı basın başta olmak üzere, iletişim araçlarını menfi propagandaları için aktif olarak kullanmışlardır.

1991 yılında dört büyük gazete, uluslar arası gazete olarak kabul edilmiştir: Bunlar, International Herald Tribune, The World Wall Street Journal, Financial Times ve USA Today'dir. Her ne kadar bu gazeteler uluslar arası gazete kimliği ile ortaya çıkmışlar ise de, günlük bir gazete için yaşamsal bir değer taşıyan “taze haber” gibi önemli bir öğenin varlığından yoksun kalma tehlikeleri yaşamaktadır. Diğer taraftan, süreli yayınlar bir zaman baskısı altındadır. Süreli yayınlarda periyot, hedeflenen ülkede ki uyarılama çalışmalarını olanaklı kıldığı ölçüde değer kazanabilir. Süreli yayınlarda periyodun geniş zaman dilimini içermesi günlük gazetelere göre, daha olanaklı bir durum sağlamaktadır.¹⁷

Türkiye’de medya, ana hatlarıyla matbaanın 1829, gazetenin 1831, kamu yayıncılığı açısından radyonun 1927 ve televizyonun 1968 yılında başladığı, özel radyo ve televizyonların 1990’lı yıllarda yayına fiilen başladığı 1993 yılındaki anayasal değişimle serbestliğin, 1994 yılında RTÜK (Radyo Televizyon Üst Kurulu) kanunuyla düzenlendiği ve denetlendiği görülmektedir. Türkiye Cumhuriyeti Anayasasında basın ve basınla ilgili hükümler “Basın hürdür, sansür edilemez...” ifadesiyle başlamakta olup, aynı maddenin 3. fıkrasında “Devlet, basın ve haber alma hürriyetlerini sağlayacak tedbirleri alır”

¹⁵ ÖZDIKER, Cengiz: “Televizyon Yayınlarında Cinsellik, Müstehcenlik, Erotizm ve Pornografi”, (<http://www.medyakronik.com.tr>, Update: 15.11.2000)

¹⁶ VURAL, Ali Murat: “Yerel Kamuoyunun Kitle İletişim Aracı Olarak Yerel Basın”, Yeni Türkiye, Medya Özel Sayısı, sayı:12, Kasım-Aralık, 1996, s. 1055

¹⁷ GÜZ, Nusret: “Açık Toplum, demokrasi, Kitle İletişim Araçları”, Yeni Türkiye, Medya Özel Sayısı, Sayı:11, Eylül-Ekim, 1996, s. 671

denilmektedir. Basın kanununda (15.07.1950 tarih ve 5680 sayılı) basının tanımı; “Basın serbesttir. Basılmış eserlerle bunların neşri bu konuda yazılı hükümlere tabidir (mad.1). Bu kanun hükümlerine göre basılmış eserlerden maksat, neşredilmek üzere tabi aletleriyle basılan veya her türlü vasıtalarla çoğaltılan yazılar ve resimler gibi eserlerdir” şeklinde yapılmıştır.¹⁸ Türk yazılı medyası için 1960’lı yıllar önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu dönemde, yazılı medyadaki en önemli gelişme, okur-yazar sayısındaki artmanın gazete tirajlarına yansımaya olmuştur. 1927 yılında bin kişiye 3.2 gazete satılabilen Türkiye’de, 1970 yılında bu rakam binde 54.5’e yükselmiştir.¹⁹ Okur sayısındaki artış, yazılı medyanın içerik yönünden zenginleşmesiyle ve teknolojik gelişmelerin zamanında takip edilmesiyle sağlanmıştır.

Sonuç Yerine: Yazılı İletişim-Toplum İlişkisinin Değerlendirilmesi

Modern anlamıyla günlük basın, Batı dünyasında Sanayi Devrimi’ni yaratan sivil toplum düzeni içinde doğup gelişmiştir. Basım teknolojisinin bulunması, bir rastlantı sonucunda olmamıştır. Bütün bu gelişmenin içinde, basımevini çağıran bir dizi etken bulunmaktaydı. Ortaçağı kapatıp Yeniçağ’a yönelinmesini sağlayan ortam, aynı zamanda eski tarihsel değiş tokuş biçimlerini geride bırakarak, modern para ekonomisine doğru uzanan köklü bir ekonomik ve toplumsal yapı yenilenmesiyle beraber biçimlenmiştir. Avrupa’nın ünlü kentlerinde böyle aristokrasi ve Hıristiyan din kurumlarının dışında, ticareti, üretimi para ve sermaye hareketlerini elinde tutan yepyeni sosyal güçler belirmektedir. Bunlar, Avrupa çapında Sanayi Devrimi’ni yaratacak olan dinamik potansiyelin ilk çekirdekleriydiler. Ancak, hiçbir tarihsel oluşum salt ekonomik düzeyde kalmaz. Batı kentlerinde ortaya çıkan yeni sınıfların, burjuvazinin, aynı zamanda kendi ekonomik, sosyal ve politik iktidarını gerçekleştirecek olan modern bir dünya görüşüne, felsefeye, ideolojiye de gereksinimi bulunmaktaydı. Bu gereksinim aydınlanma felsefesini, laik dünya görüşün, modern bilimin gelişimine aracılık eden üniversiteyi ve siyasal demokrasiyi sahneye çıkarmıştır. Söz konusu süreç, bireysel hak ve özgürlüklerin toplumun çeşitli kesimleri arasında yatay ve dikey olarak serbestçe kullanılabilmesini öneren sivil toplum yapısını güçlendirmiş ve pekiştirmiştir.²⁰

¹⁸ ÖZDIKER, Cengiz: “Türkiye’de Modern Medyanın Düzenlenmesi ve Denetlenmesi Bakımından Gelişmeler”, (<http://www.dorduncukuvvetmedya.com.tr>, Update; 22.09.2001)

¹⁹ DOĞAN, Kutluay: “Medyada Promosyon”, Yeni Türkiye Özel Sayısı, Sayı:11, Eylül-Ekim, 1996, s. 398

²⁰ GEVGİLİ, Ali: “2000’li Yılların Eşiğinde Modern İletişim Toplumu ve Yazılı Basının Geleceği”, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, İ.Ü. İletişim Fak. Basımevi, 1992-1993, s. 216

Fransız Devrimi özgürlük ve eşitlik ilkelerini herkese kabul ettirmiş, ulusçuluk akımlarını açığa çıkarmış, sanayi devrimi yepyeni bir üretim türü ve hızı yaratmış, tüketim eğilimi iktisaden gelişmiş toplumlarda alt tabakalara bile yayılmıştı. Çatışma ve basın en önemli konusu, topluma tamamen egemen olan burjuvazi ile üretici-emekçi sınıflar arasındaki gerginlikti. Bu değişime paralel olarak basımevi ve basın da yepyeni bir nitelik kazanmışlardı. Basın özgürlüğü ülkelerin bazılarında yasal güvencelere bağlanırken, geri kalanlarda ise bunun sert bir savaşı yapıyordu. Gazetelerin haberleri ve siyasal yorumları çok gelişmiş ve yönetimleri etkileyecek düzeye varmıştı. Ticari işletme niteliği kazanan basına büyük sermaye de artık yatırım yapıyordu. 1828’de dört silindirli baskı makineleriyle saatte 4 bin, daha sonra 10 bin baskıya ulaşıldı. 1830’da İngiliz adalarında 1.1 milyon adet kadar ilan verildiği hesaplanıyor. Aynı sırada geniş kitlelere yönelik yüksek tirajlı gazetelerin belirmesiyle, gazetenin kendisi de tüketim malları arasında yer almaya başladı. 1836’da Paris’te çıkan 59 gazetenin yıllık toplam tirajı 42 milyon, Londra’daki 42 gazeteninki 39 milyon, Prusya’dakilerin ise 15 milyondur. Kitle gazetelerinin yanı sıra ideolojik amaçlı yayınlarla sanat ve mesleki konularda uzmanlaşmış gazete ve dergiler de bütün dünyayı kapladı.²¹

Özellikle Batıda sivil toplum, kendisine varlık veren yeni uygarlık ve kültür yapısını o çağda öncelikle basılı kültür aracılığıyla yaygınlaştırabilirdi. Basımevinin bulunmasından iki yüz yıl kadar sonra önemli kentlerde birbiri ardına kurulan günlük gazeteler, büyük ölçüde, sivil topluma özgü değerleri savunma, tanıtma ve yayma işlevini üstlenmişlerdir. Bilgi böylece toplum içinde belli başlı kesimlere doğru yayılıyor, yeni dünya görüşü daha büyük kitlelere ulaşarak siyasallaşıyordu.²²

Göz önünde tutulması gerekli önemli bir gelişmede Batıda yine bu dönemlerde kitap basımına verilen önemdir. Bir yüzyıl önce 1.2 milyon kitaptan 1.1 milyon adet basılmışken, 1736-1836 arasında 1.8 milyon kitap 2-2.5 milyar adet basıldı. Siyasi aktüaliteyle ilgili haberler eskisi gibi kitap nitelikli yayınlarda toplanmayıp gazetelerde toplandığından, kitaplarda giderek uzmanlaşma eğilimi arttı. Böylelikle okur kitlesi kitabın bu özelliklerinden etkilenmeye başladı. 1820’de bir katilin itiraflarını konu alan bir kitapçık İngiltere’de 1.1

²¹ KOLOĞLU, Orhan : Osmanlı’dan Günümüze Basın, İletişim Yay., İst., 1992, s.9

²² GEVGİLİ, Ali: A.g.m., s.216

milyon adet basılarak rekor kırdı. Daha ciddi olan Cobbet'in politik nitelikli kitabı 200 bin sattı. Büyük tiraj yapacağı düşünülen kitapların ilk baskısı on binden başlıyordu. Bu rakama bu gün Türkiye'de varılmadığı da bilinmelidir. Bu bilgilerden anlaşılacağı gibi Avrupa'da daha da kökleşen kitap kültürünün yanı sıra bir de gazete kültürü gelişti.²³ Burada hemen şu tespiti yapmak yerinde olacak; Batıda olduğu gibi bir toplumda öncelikle kitap okuma kültürünün gelişmiş olması gerekmektedir. Zira Avrupa'da gazetelerin halk kitleleri tarafından yüksek düzeyde tüketilmesinin başlıca sebebi olarak, okuma kültürünün gelişmiş veya oturmuş olması olarak görülebilir.

Yayın alanında gazetenin kitabın önüne geçmesinin bir etkisi de, kitap olarak yayınlanacak nitelikteki pek çok konunun, önce bir gazetede yayınlanması ve bu dizilmiş metinlerin dağıtılmayarak ayrıca kitap olarak basılması alışkanlığının yerleşmesinde görülür. Dolayısıyla gazete izlemek, genelde kitap yayınlarını izlemek külfetini ortadan kaldırmaktadır. Bu durum, basının önemini artırmaktadır. Toplumumuzdaki kitap okuma alışkanlığının sınırlı kalmasında, bu etkeni akılda tutmak gerekir.²⁴ Bugün, yazılı medyayı temsil eden iletişim aracı gazetedir. Gazetelerin farklı sosyal tabakalara yönelmesi ve o düzeyde yayın yapması, etkinliğini artıran faktörlerden biridir.

Kitap kültüründeki temel özellik; aktarılan fikir ya da bilgilerin deforme olmaması, sağlıklı korunması, istendiğinde doğruluklarının kolaylıkla araştırılabilmesidir. Böylece, söylentiye işitilene-dolayısıyla yanlış aktarılabilene değil, kesin çizgili verilere dayanan, bilimselleşebilen bir kültür oluşmaktadır. Yani sonuçta, bilimsel olarak saptanmış verilerden hareketle dünyayı kavrayan bir kültürdür. Gazetede ise, içeriği bilimsel verilere dayandırılmak istense bile, 24 saatlik değişimleri yansıtmak gibi çok kısa süreleri kaplamasından dolayı deformasyon oranı son derece artar. Sınırlı ideolojik yayınlar dışında bunlarda, kalıplaşmış, kesinleşmiş fikirler değil, bunun gündelik zigzagları yansıtılır. Kitapların bir kısmı, belirli bir bilgi düzeyine erişmiş seçilmişlere hitap ederken, diğer bir kısmı eğlendirici, oyalayıcı işlev görür. Dolayısıyla, anlatımlarında basitleştirme, özetleme, anlaşılabilirlik için bilimsellikten uzaklaşma öğeleri, egemen olur. Gazeteye bilim ve fikir üretilmez, gazete kamuoyu ve zihniyet oluşturur. Zihniyet, fikirlerin kesinliğini kaybetmiş

²³ KOLOĞLU, Orhan: A.g.e., s.9-10

²⁴ KOLOĞLU, Orhan: A.g.e., s. 14

(flulaşmış) kısaca deforme olmuş şeklidir. Diğer taraftan, bireylerin okuryazarlık oranının giderek arttığı yüzde ellilerin üstüne çıktığı (Osmanlı Devletinde yüzde beş kadar) Batı'daki aydın ve yönlendirici kesimler kitap kültürü ile yetişiyor ve gazeteyi kendi grup çıkarları için kitlelerde kamuoyu oluşturma aracı olarak kullanıyorlardı. Geniş halk kesimleri ise siyasal konularda bile hafif içerikli kitaplar ve popüler gazetelerden aldıkları bilgilerle düşünce oluşturuyorlardı. Yine de, Doğu toplumlarıyla karşılaştırılırsa, bunların hala söylentiye dayalı kültür kökenine karşılık, Batılı kitlelerin okumaya dayalı bir kültür düzeyine erişmek avantajına sahip oldukları görülür. Dolayısıyla, kamuoylarının dinamizmindeki bilinç oranı da ona göre yüksekti.²⁵ Bir toplumda okuma kültürünün gelişmesi aynı zamanda siyasal iktidarlarında tolerans düzeyiyle yakından ilgilidir. Basına ve yazılı ürünlere (kitap gibi) karşı uygulanan baskı, tolerans düzeyinin ve okumaya verilen önemin ne kadar düşük düzeyde olduğunu göstermektedir.

Dolayısıyla basın, toplumun en karakteristik ve yararlı ürünlerinden biri olup, bir ülkenin kalkınma ve gelişmesi için gazete ve dergilerin ölçü olarak alınabileceği ve basının toplumsal ilişkilerin biçimlendirilmesinde ve ileri bir uygarlık yaratılmasında önemli rolleri olduğu konusunda pek çok kimse hem fikirdir.²⁶

Basın, (özellikle gazete) o kadar güçlü bir etkiye sahiptir ki; bir toplumu bir başka toplumla savaşa kışkırtması aykırı tepkilere yol açabilir ama bu, iletişim aracının eğlendirme-oyalama ve bilgilendirme işlevlerinin yerine getirildiği sanısı uyandırarak yapılacak olursa, umulan sonucun elde edilmesi olasılığı artmaktadır. İstenilen sonucun elde edildiğine ilişkin örnekler vardır. Bu örneklerden biri, William Randolph Hears'in New York Journal gazetesinin 1898'de İspanya'ya savaş açılmasını yazmamış ama bir savaş ortamı yaratıcı her türlü “bilgilendirme” eyleminde bulunmuştur. Başka bir deyişle, “ortamı oluşturmuştur”. Modern gazetecilik konusundaki incelemelerinde Lord Francis-Williams şunları yazmaktadır.²⁷ ‘Sen fotoğrafları çek, ben ihtilali çıkartırım’ “Amerika'nın ünlü gazete kralı William Randolph Hearst, foto muhabirini, İspanyollara karşı ayaklanan Kübalıların resimlerini çekmek üzere Küba'ya göndermiş, foto muhabirinin böyle bir ihtilal olmadığını

²⁵ KOLOĞLU, Orhan: A.g.e., s.10

²⁶ DAĞLI, Nevzat: Gazete Yayınlama Uygulamaları (Ders Notları), Ank. Üniv. Basın-Yayın Yüksekokulu, Ank., 1985, s.1

²⁷ ŞENYAPILI, Önder: A.g.e., s.67-68

bildirilmesi üzerine Hearst de kendisine yukarıdaki cevabı vermişti. Nitekim Hearst, bu telgraftan sonra gazetelerinde yayınladığı uydurma haberlerle, yalanlarla, işkence ve zulüm haberleriyle 1898 yılı nisan ayında bu savaşı çıkartmayı başarmıştı. Amerika İspanya'ya savaş ilan edince gazetesinin satışı 1 milyona yükseldi. Arada sırada yaptığı ikinci baskılarla satışı 1,5 milyonu buluyordu.”

Basın tarihine baktığımızda haberin, sadece kendini etkili ve yetkili sayan bir seçilmiş grubun tekelinden çıkarılıp kitlelere mal edilmesini sağlayan araçların gelişim aşamalarını, içeriklerini ve böylece toplumsal rollerini ifa edişlerini görürüz. Olay ve bilgileri habere dönüştürme, kitlelerin söylenti olarak öğrendikleri şeylerin gerçeğini belgeleştirme çabasıdır. Böylece dedikodunun, uydurmanın yerine daha sağlıklı bilgi konulmuş olur. Bu tanımlamalarımız basının neden 15. yüzyılın ortasında basımevinin (matbaa) bulunuşundan önce ortaya çıkmamış olduğunu da açıklamaktadır. 1450'ye doğru Avrupa'da, sosyal yapının değişimi, ekonomik gereksinimin artması ve bunların belli bir teknolojiyle birleşmesi sonucu basımevi belirmiş ve çok kısa sürede kıtanın bütün kentlerine yayılmıştır. Basımevi ve basın bu ilk 300 yılında etkilediği Avrupa toplumlarında birçok değişme ve dinamizmi harekete geçirmiş, günümüzde de aşılammış olan modern (Rönesans) insanını ortaya çıkarmıştır. Bu değişme ve dinamizmi şöyle özetlemek mümkündür:²⁸

-Kendi düşünüp değerlendiren insanın oluşması: Akılcılığın ve hümanizmin yerleşmesi.

-Ansiklopedist: Her şeyi bilen yerine uzmanlığı pekiştirmesi.

-Bilgi akımında süreklilik ve kesinlik sağlama.

-Bilginin kolay ve ucuz yayılıp hızlı aktarılması.

-Soylu ve din sınıfı sultasını kırıp burjuva aracılığıyla kitleye açılma.

-Dilde sadeleşme ve dile dayalı ulusçuluğu pekiştirme.

-Uluslar üstü burjuva kültürünü yaygınlaştırma.

-Laiklik eğitimini güçlendirme.

-Kamuoyu oluşturma da yeni bir forum.

²⁸ KOLOĞLU, Orhan: A.g.e., s.7-8

- Açık toplum için savaşım, iktidar sınırlarının ortadan kalması.
- Tüketim eğilimini kitleye yaymak. Yeni mesleki iş alanları açmak.
- Özgürce yazma isteği -güdümlenme çabaları- çıkarıcı eğilimler.
- Sansür ve kısıtlama girişimleri
- Baskılara karşı özgürlük savaşı.

Diğer bir gelişme ise 19. yüzyıl Batı toplumlarında, yürütme ve yargı kuvvetlerinin birbirinden bağımsız hale getirilerek, insanlara daha adil ve özgürlükçü bir toplum düzenini sağlayacak ortamın hedef alındığı dönemdir. Artık devlet bunlara dayalı olmadıkça modern sayılmıyordu. Bunun gerçek amacı devleti bireyin üzerinde yer alan konumundan çıkarıp hizmetine sormaktır. Yasamanın meclis, yürütmenin hükümet, yargının adliye gibi araçlara olduğu gibi, bireyin ve bireylerin oluşturduğu kitlelerinde istemlerini yansıtacak bir araca gereksinimleri vardı. İşte basın bu rolü üstlenmiş ve bu sebepten “Dördüncü Kuvvet” diye nitelenmiştir. Yazarların devlet mekanizmasının dışından kimseler olması bu rolü güçlendirmiştir.²⁹ Teoride sistem bu şekilde işlemelidir. Fakat çoğu zaman uygulamada sıkıntılar da yine bu noktada çıkmaktadır. Demokrasilerde “Dördüncü Kuvvet” olarak kabul edilen basın, diğer erklerle girdiği mücadelede devlet mekanizmasını kullanmaktan geri durmamıştır. Unutulmamalıdır ki; her zaman “amaç vasıtayı meşru ya da mubah kılmaz.”

KAYNAKÇA

- ALEMDAR, Korkmaz: “Türkiye’de Çağdaş Haberleşmenin Tarihsel Kökenleri”, A.İ.T.I.A, Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksekokulu Basımevi, Ank., 1981
- ALKAN, Ahmet Turan: “Takvim-i Vekayi ile Tencere-Tava Promosyonu, Geleneği Arasında Okuyucusuz Gazeteler ve Gazetesiz Okuyucular Ülkesi: Türkiye”, Yeni Türkiye, Medya Özel Sayısı, sayı:11, Eylül-Ekim, 1996
- DAĞLI, Nevzat: Gazete Yayımlama Uygulamaları (Ders Notları), Ank. Üniv. Basın-Yayın Yüksekokulu, Ank., 1985
- DOĞAN, Kutluay: “Medyada Promosyon”, Yeni Türkiye Özel Sayısı, Sayı:11, Eylül-Ekim, 1996
- ERDOĞAN, İrfan: “İlk Çağlardaki Egemen İletişim Biçimleri Üzerine Bir Değerlendirme”, (<http://media.ankara.edu.tr/~erdogan/ancient.html>, Update: 07.06.2002)

²⁹ KOLOĞLU, Orhan: A.g.e., s.15

- ERGÜL, Hakan: Televizyonda Haberin Magazinleşmesi, İletişim Yay., İst., 2000
- GEVGİLİ, Ali: “2000’li Yılların Eşiğinde Modern İletişim Toplumu ve Yazılı Basının Geleceği”, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, İ.Ü. İletişim Fak. Basımevi, 1992-1993
- GEVGİLİ, Ali: “Türkiye Basını”, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt:1, İletişim Yay., İst.,1983
- GEZGİN, Suat: “Basın ve Özgürlük”, Yeni Türkiye Medya Özel Sayısı, Sayı.11, Eylül-Ekim, 1996
- GİRGİN, Atilla: Türk Basın Tarihinde Yerel Gazetecilik, İnkılap Kitabevi, İst., 2001
- GÜZ, Nusret: “Açık Toplum, demokrasi, Kitle İletişim Araçları”, Yeni Türkiye, Medya Özel Sayısı, Sayı:11, Eylül-Ekim, 1996
- KOLOĞLU, Orhan : Osmanlı’dan Günümüze Basın, İletişim Yay., İst., 1992
- KOLOĞLU, Orhan: Türkiye’de Basın, İletişim Yay., 2. Baskı, İst., 1994
- ÖZDİKER, Cengiz: “Televizyon Yayınlarında Cinsellik, Müstehcenlik, Erotizm ve Pornografi”, (<http://www.medyakronik.com.tr>, Update: 15.11.2000)
- ÖZDİKER, Cengiz: “Türkiye’de Modern Medyanın Düzenlenmesi ve Denetlenmesi Bakımından Gelişmeler”, (<http://www.dorduncukuvvetmedya.com.tr>, Update; 22.09.2001)
- POSTMAN, Neil: Televizyon: Öldüren Eğlence, Çev: Osman Altunhay, Ayrıntı Yay., İst., 1994
- ŞENYAPILI, Önder: Toplum ve İletişim, Turan Kitabevi, Ank., 1981
- TAŞAN, Orhan: “Türk Basın Tarihi”, 1987-1988 Ders Notları, İstanbul Üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulu
- VURAL, Ali Murat: “Yerel Kamuoyunun Kitle İletişim Aracı Olarak Yerel Basın”, Yeni Türkiye, Medya Özel Sayısı, sayı:12, Kasım-Aralık, 1996